

ČEVLJARSKI CEH V TURNIŠČU

STEFAN SUKIČ

Turnišče kot majhno naselbino zasledimo že leta 1282. Spadalo je pod oblast grofovske družine Banffy, ki je živela v prostorih lendavskega gradu. Tako je Turnišče vrsto let sodilo pod njihovo nadoblast in jim za svoja posestva plačevalo visoke davke. Leta 1548 je turniško prebivalstvo zaprosilo za mestne pravice. Prošnja mu je bila uslišana. Turnišče je 2. septembra 1548 dobilo mestne pravice. Povračilo za pridobljene mestne pravice pa so bile v tem, da so bili meščani dolžni prevažati blago zemljiškim gospodom od Radgone do Dolnje Lendave.

S pravicami, ki so jih dobili prebivalci Turnišča, so bili oproščeni vsakega davka. Volili so si lahko svojega sodnika; ta je razsojal o manjših prekrških, ki so nastali med meščani. Med take prekrške je spadala kraja in povzročanje škode na poljih in travnikih. Dobili so tudi pravico, da so lahko svobodno prirejali sejme kadar koli, ne da bi od tega plačevali kakršen koli davek. Te pravice so vplivale na razvoj vasi, tako da je v prihodnjih letih postala eno izmed najvažnejših trgovskih in obrtniških središč bližnje okolice. Gospodarstvo se je v tistem obdobju v Turnišču bolj razvijalo kot v Lendavi, ker je Lendava bila bolj obrambnega značaja. Turniški prebivalci so bili prvi, ki so prodrli iz močvirnatega predela in obiskovali druge kraje.

Močno so se začele razvijati tudi druge obrti, med njimi zlasti čevljarska.

Čevljarski mojstri so se v Turnišču združili v ceh leta 1760. Ceh je imel pravila napisana v latinskem jeziku in potrjena od cesarice Marije Terezije. V takratni turniški ceh so bili združeni rokodelci iz Bogojine, Polane, Eistrice, Filovec, Odranec, Beltinec, Gančan, Gomilic, Lipe, Renkovec, Rakičana, Strehovec, M. Sobote, Rogašavec in Turnišča.

Pisarniške posle v cehu so vodili: leta 1772 Andraž Hozjan, leta 1795 Štefan Avguštin, leta 1841 Jožef Nemethy in leta 1848 Elek Nemethy.

Ceh so vodili cehmešter, atjamešter in bejaroš mešter. Sestal se je vsako leto enkrat in to 27. decembra. Tega dne so se zbrali po maši pri atjameštri. Tam so pili neke vrste bratovščino. To je veljalo predvsem za pomočnike. Vsak pomočnik je moral izpiti 24 kozarcev vina in če je pritekla iz kozarca le ena kaplja, ko je kozarec obrnil na mizo, je bil kaznovan. Cehovska pravila so bila pisana v latinskem jeziku, iz latinščine jih je

prevedel leta 1767 Janez Hozjan. Nekaj členov je bilo dodanih leta 1770.

Nekaj pravil, ki so veljala za pomočnike:

1. Vsak pomočnik mora hoditi k procesiji lepo opravljen, v cerkvi mora biti miren in poslušen.

2. Vsak pomočnik je dolžan pokoravati se vsem predpisom, ki jih izda ceh.

3. Če je prišel kak pomočnik iz drugega kraja, se je moral oglasiti najprej v cehu in šele nato ga je lahko sprejel mojster na preizkušnjo za 14 dni. Če mu pri mojstru ni bilo všeč, je lahko odšel, mojster pa mu je moral izplačati 14-dnevni zaslužek.

4. Če se poroči pomočnik z mojstrovo vdovo, plača le pol takse, prirediti pa mora kosilo.

5. Pomočnik mora biti bogaboječ, ljubiti mora druge, ne sme piti, ne sme se prepirati, temveč mora biti s svojim obnašanjem drugim za vzgled.

6. Če pomočnik zboli, ga preživlja ceh. Če umre, ga mora ceh pokopati na svoje stroške. Če pa ozdravi, se mora zavedati, da je dolžan cehu poplačati za njegovo podpiranje v času bolezni.

7. Če pomočnik poklekne samo na eno koleno ali če po cesti skače čez blato ali če hodi čez potok po vodi ne po brvi, je kaznovan.

8. V gostilni, ki je na slabem glasu, mu je prepovedano pijačevanje, drugod mu je dovoljeno piti v družbi prijateljev.

9. Ta pravila je treba strogo upoštevati, da bo bogu všeč, vsem ljudem v zadovoljstvo in cehu v poštenje.

Takih členov je bilo 15. Leta 1882 pa je bil dodan še en člen, ki se je glasil: »Vsem je ukazano, da se izogibajo vsega hudega in grdega ter naj pazijo in spoštujejo zapovedi svojih nadrejenih.«

Tudi mojstri so imeli svoje dolžnosti. Vsak novi član je moral spoštovati starejše člane. Na sejmih se ni smel utaboriti na tistem mestu, kjer je prodajal starejši mojster. Nobeden pa ni smel prodajati predčasno, to je, da ni smel priti na sejem pred določeno uro. Noben mojster ni smel ugovarjati svojim nadrejenim. Če mu kaj ni ugajalo, se je lahko pritožil na cehovskem sestanku.²

Taka so bila pravila ob ustanovitvi ceha. Ceh je končal svoje delo leta 1848. Istočasno se je ustanovil nov ceh z novim vodstvom. Leta 1848 na novo ustanovljeni ceh v Turni-

šču je imel ob ustanovitvi 168 članov. V tem cehu so bili tudi čevljarji iz sosednjih vasi. Tako jih je bilo iz Turnišča 122, iz Nedelice 7, iz Polane 31 in Brezovice 8. Leta 1830 so v ceh pristopili še čevljarji iz Renkovec in Gomilic, leta 1892 iz Lipe in leta 1912 iz Radmožanec. Turniški ceh je imel svoj samostojni pravilnik, ki je natanko določal dolžnosti in pravice članov. Glavna naloga cehov je bila, da je reguliral konkurenco, da je dosegel, da delavnica po smrti mojstra pripada naslednikom in da se z obrtjo lahko ukvarjajo le člani ceha. Ceh je tudi skrbel za dostojen pogreb svojih umrlih članov in za osirotele ali obolele člane ceha.

Ceh je imel svoje izvoljene funkcionarje. To so bili »stari cehmešter«, ki je pazil, kako se izvajajo cehovska pravila, nadalje oče cehmešter, ki je pazil na pomočnike, in gazda, ki je nadzoroval učni napredek pomočnikov in vajencev. Vsak član je ob vstopu v ceh moral dati prisego, ki se je glasila takole:

Prisega!

Prisegam v imenu našega boga in blažene device Marije, da hočem vstopiti v čevljarški ceh in zvesto služiti pod cehovsko zastavo. Zvesto bom tudi izpo-

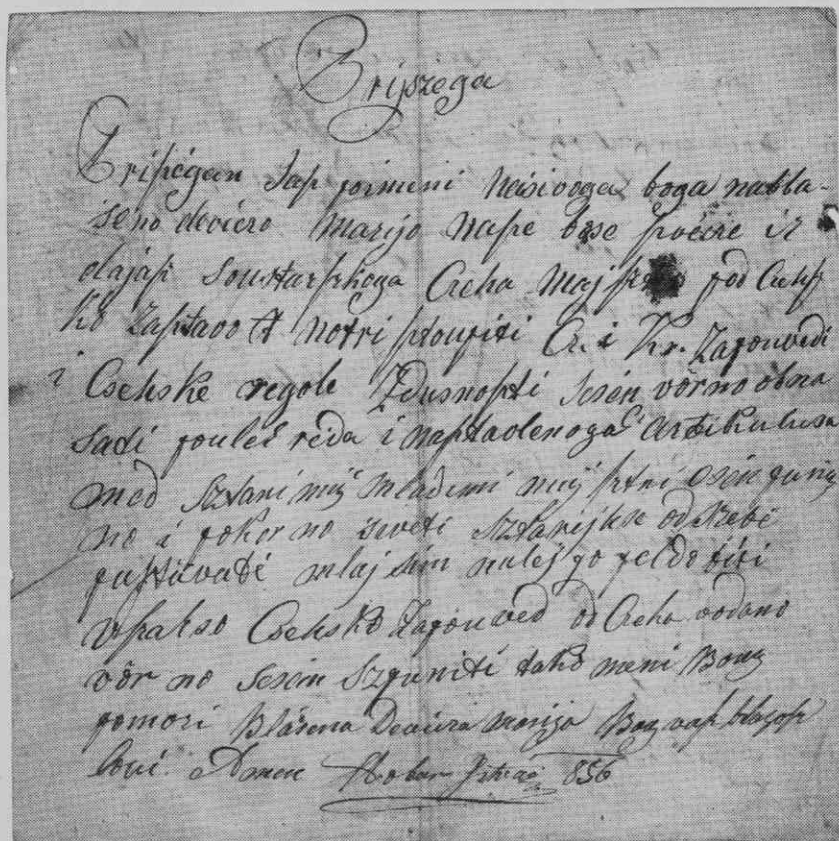
polnjeval vse dolžnosti ceha, razen tega bom živel ponižno in pokorno. Spoštoval bom zmeraj starejše, mlajšim pa bom vselej za vzgled. Tako mi naj bog pomaga in blažena devica Marija. Amen.³

Stari cehmešter, oče cehmešter in gazda so morali priseči posebej. Njihova prisega se je glasila:

Prisega!

Prisegam v imenu našega boga in blažene device Marije, da bom zraven svoje časti, krščanske pravice in božje volje dobro služil cehu, vedno bom ljubil starejše kakor tudi mlajše. Tako mi naj bog pomaga in blažena devica Marija. Amen.⁴

Te prisege so se opravljale slovesno in tako se je vsakdo, ki je prisegel, obvezal, da bo natančno izpolnjeval cehovska pravila. Pravila so bila napisana v cehovski knjigi. Ceh je namreč imel posebno knjigo v kateri je vodil seznam vseh članov kakor tudi finančne zapiske. Knjige so bile shranjene v cehovski skrinji, ki je skupaj s knjigami šla iz roke v roko članu, ki je bil izvoljen za predsednika.

Prisega članov čevljarškega ceha v Turnišču iz leta 1856 (v prekmurskem narečju)

Danes ima vse to veliko zgodovinsko vrednost zlasti knjiga, ki je lep dokaz za dejavnost ceha.

Člani ceha so se sestali vsako leto enkrat in to na Janezovo 27. decembra. Na tem sestanku so sprejemali v ceh nove člane, razen tega pa ugotavljali finančno stanje v cehu. Člani ceha so plačevali vsako leto določeno vsoto kot članarino. Denar, ki se je nabral v blagajni, se je uporabljal za to, da so plačevali maše za umrle člane, za cehovsko zastavo, za odškodnino tistemu pri katerem je bil sestanek. Bilo je treba počistiti sobo in plačati majhno nagrado »sugarju«, to je nekakšnemu kurirju, ki je opravljal vsa potrebna dela pri pogrebu. Tako delo je bilo obvestiti člane ceha, ki so morali spremljati umrlega tovariša na zadnji poti. Moral je poskrbeti za dostojen pogreb, to je pripraviti grob na pokopališču in biti vedno v pomoč duhovniku, ki je bil navzoč pri pogrebu. Do leta 1870 je bilo tako, da je eno leto opravljal delo »sugarja« član, ki je na novo pristopil v ceh, ne da bi bil za to plačan. Po tem letu pa so začeli »sugara« plačevati in je bil dolga leta eden ter isti član ceha. Razen tega so bili še manjši izdatki za nakup sveč in drugih manjših potrebščin. Za ostali denar pa so enkrat na leto priredili majhno zabavo, na katero so razen vseh članov bili povabljeni tudi vaščani. Za nakup pijače, jedil in za godbo je poskrbel ceh.

Cehovski pravilnik je imel več členov. Najvažnejši je bil prvi, ki je od članov zahteval pravilno vzgojo obrtniškega naraščaja in krščansko življenje obrtnikov. Cehovski red je zahteval od svojih članov pošteno življenje in redno obiskovanje maš. Udeležiti so se morali redno procesij s svojim banderom. Vsako prvo nedeljo v mesecu so mojstri s pomočniki in vajenci šli skupaj k maši. Sprevod je spremljala godba. Maše so morali obiskovati vsi člani tudi za god sv. Štefana, ki je bil patron čevljarkega ceha. Kdor se ni udeleževal maš, je bil najprej denarno kaznovan.⁵

Predpisi so tudi zahtevali, naj se goji ljubezen do bližnjega, spoštovanje starejših in dobra volja, nasproti mlajšim. Ljubezen do bližnjega se je izkazovala s tem, da so morali člani ceha podpirati in obiskovati bolne tovariše. Strogo je bilo naloženo mojstrom, skrbeti za versko tolažbo in izpoved bolnega tovariša. Mojstri so morali spremljati umrlega člana na zadnji poti in to s posebno slovesnostjo, tako da so mu svetili s svetilniki.⁶

Drugi člen pravilnika se je nanašal na strokovno izobrazbo in dobro opravljanje obrti. Ta člen je govoril o izučevanju mladega naraščaja.

Vajenci niso spadali v ceh. Kdor se je hotel izučiti obrti, je moral v prvi vrsti dokazati, da je rojen v »pošteni postelji«, to je pomenilo, da živi krščansko življenje in da je sin poštenih staršev.

Vajenec je bil lahko mojstrov sin ali kak drug fant, ki je prišel prosit mojstra, naj ga sprejme v uk. Navadno je fant prišel z očetom k mojstru, katerega je prosil, naj vzame sina v uk. Če sta se oče in mojster sporazumela, je ta zahteval odškodnino. Taka odškodnina se je navadno plačevala s poljskimi pridelki. Vajenec je bil pri mojstru tri leta, nato je bil pripuščten k preizkušnji. Preizkušnja je bila v tem, da je moral izdelati čevlj. Dobil je že narejen zgornji del čevlja, katerega je moral dokončati. Če je to opravil, je bil proglašen za pomočnika. Delo je pregledala komisija, sestavljena iz mojstrov. Leta 1922 se je v Turnišču ustanovila Strokovna zadruga čevljarških mojstrov za okraj Dolnja Lendava s sedežem v Turnišču. Po tem letu so vajenci delali tudi teoretičen izpit, ne samo praktičen izdelek. Na tem izpitu se je v glavnem izračunavala cena materiala in cena izdelka. Vajenec ni bil plačan. Moral se je držati pravil, ki so bila zanj posebno ostra. Cehovski pravilnik pa je vajenca tudi nekoliko ščitil, ker je bilo mojstrom prepovedano grdo ravnanje z njim. Mojster je moral z vajenci postopati dostojno, ni jih smel uporabljati za domača dela, temveč ga le izučevati v obrti. Toda tega se vsi mojstri niso držali. To je bilo odvisno predvsem od njih samih. V sezoni, ko je bilo dosti dela, je vajenec res delal samo v delavnici, toda ko je sezona minila, je moral mnogokrat pomagati pri domačem delu. Mojster mu je navadno iz dobre volje naredil vsako leto en par čevljev. Če je mojster prej umrl, preden se je vajenec izučil, je za njegov nadaljnji uk poskrbel ceh.

S pomočniki je bilo drugače. Bili so vključeni v ceh do leta 1900, razen tega so za svoje delo prejemali plačilo. Navadno je pomočnik bil plačan od izdelave para čevljev. Čim več je naredil, tem večje je bilo plačilo. Če je hotel pomočnik postati mojster, je moral komisiji predložiti učno spričevalo ter plačati takso v znesku 1 forinta. Bil pa je tudi na preizkušnji, kjer je moral samostojno izdelati čevlj. Njegovo delo so mojstri komisijsko ocenili. Če je bila kakšna napaka v »remek delu«, je komisija naložila kandidatu denarno kazen, ki je znašala od enega do štirih forintov. Če pa je komisija ugotovila nesposobnost kandidata, je moral nadaljevati z učenjem. V primeru, da je pomočnik prestal preizkušnjo, je bil slovesno sprejet za mojstra. Plačati je moral polovico predpisane takse takoj, ki

je znašala 7 forintov in 50 krajcarjev, ostalo polovico pa po preteku enega leta.

Poglavitno za cehovskega pomočnika in vajenca pa je bilo, »da nista delala za mezdo, ampak zato, da bi se naučila delati v obrti in prišla tako do mojstrskega naziva.«

Taka so bila pravila, ki so določala o delu in drugem življenju vajencev in pomočnikov.

Obrtnikom je bilo prepovedano vmešavati se v zadeve obrtnikov tujega ceha.

V primeru, da je bilo mnogo dela in da je naročilo bilo treba hitro narediti, so delo razdelili enako med vse člane.

Član ceha ni smel podcenjevati dela svojega tovariša.

Vdova je lahko nadaljevala obrt svojega moža. Ta pravica se ji je odvzela, če se je poročila s človekom, ki ni bil član ceha.

Vsi ti predpisi so nalagali članom dolžnosti, na drugi strani pa so jih ščitili, saj so preko njih izražali zahteve do obrtnikov, ki niso bili vključeni v ceh, da ti niso smeli opravljati obrti ali prodajati izdelke. Lahko pa so se ukvarjali z obrtjo rokodelci, ki so služili zemljiškemu gospodu, ne da bi bili vključeni v ceh.

Takšna je bila organizacija turniškega ceha. Pomembno pri tem pa je, da so se pravila strogo izpolnjevala le do leta 1880. Po tem letu pa se opazi začetek propadanja ceha.

Turniški čevljarji so bili znani kot dobri izdelovalci obutve. Imeli so svoje vrste izdelkov, ki so bili iskani po vseh sejmihi. Njihova sezona je bila od septembra do junija. Takrat so čevljarji intenzivno delali. V tem času ni bilo nič čudnega, če je v kaki »kuči« (delavnici) brlela luč vso noč, ob njeni svetlobi pa je delalo več čevljarjev. Da pa so bili izdelki res kvalitetni, se je videlo po tem, da čevljarji iz drugih krajev niso mogli prodajati svojih izdelkov, dokler turniški čevljarji niso razprodali svojih. Izdelovali so navadne škornje, visoko obutev in daleč okrog znane moške in ženske »štifetline«. To je posebna vrsta čevljev, ki so jih izdelovali čevljarji v Turnišču. V tistih časih je bila to najbolj iskana obutev; že njihova oblika in material, iz katerega so bili narejeni, sta jamčila za kakovost izdelkov. Posebnost pri teh čevljih je bil majhen kos posebne vrste gume — imenoval se je »cug« — ki je bil vdolan na obeh straneh čevlja. »Cug« je služil zato, da se je tak čevljev zelo hitro potegnil na nogo, razen tega je imel še to dobro lastnost, da ni prepuščal vode, kar je bilo zelo pomembno, saj je Ledava dostikrat poplavljala, tako da so bila vsa pota pod vodo. Nabava »cuga« je bila zelo težavna, medtem ko ga danes sploh ni več dobiti. Tudi druga obutev je bila lepo in do-

Zastava čevljarjskega ceha v Turnišču

bro izdelana, kar je še povečalo povpraševanje po teh izdelkih.

Sloves turniških čevljarjev se je zlasti širil po sejmihi. Znano je, da so čevljarji hodili po sejmihi daleč naokrog. Do leta 1880 so nosili svoje izdelke na sejme peš in to na lesenih drogovihi. Taka popotovanja v oddaljene kraje so bila zelo naporna. Navadno so šli čevljarji od doma že en dan prej, da so prišli pravočasno na sejem. Po letu 1880 pa so izdelke že začeli voziti z navadnimi konjskimi vpregami. Zbralo se je več čevljarjev, ki so naložili obutev na voz in nato krenili na pot. Leta 1915 pa so začeli nekateri čevljarji voziti svoje izdelke na sejme s kolesi.

Turniški čevljarji so zlasti hodili na sejme v Varaždin, Čakovec, Mursko Središče, Sv. Križ, Dol. Lendavo, Mursko Soboto, Grad Puconce, Sv. Duh, Križevce, Dobrovnik, Radgono. Obiskovali pa so tudi druge manjše vasi in mesta in to celo v Ormož in v Ptuj. Posebno pozornost sta zbudila dva čevljarja, ki sta se napotila na sejem v Konjice in se vrnila zadovoljna z obilnim zaslužkom. Na sejmihi, ki so zgoraj navedeni, so turniški čevljarji kmalu zasloveli, na naslednjih sejmihi pa so kmalu prodali vse svoje izdelke. Vsak čevljar je domov grede kupil usnje in druge čevljarjske artikole, ki jih je potreboval pri delu. Na sejmihi so bili čevljarji znani kot nevsiljivi, vljudni prodajalci. Vsakdo, ki je hotel kupiti čevlje, si jih je lahko prej pomeril. Na sejmihi so čevljarji sprejemali tudi naročila za izdelke, ki so jih ob prihodnjem sejmu prinesli v redu narejene za določenega naročnika. Tudi vaščanom in ljudem iz bližnje okolice so izdelovali čevlje po naročilu in po meri.

Turniški čevljarji pa so izdelovali obutev tudi za čevljarje iz Rakičana, Skakovec in Cankove, ko so ti hodili prodajat v Avstrijo. Ob takih naročilih je delo razdelil ceh. Od teh čevljarjev so imeli dvojno korist: prvič so jim ti dajali priložnost, da so dobro zaslu-

žili in drugič so jim ti čevljarji prinašali iz Avstrije zelo iskani »cug«.

V letih 1926—1930 so čevljarji bili v skrbeh, da jih bo uničila proizvodnja »Batinih« izdelkov. Zaskrbela jih je tudi gospodarska kriza, ko so bila vsa skladišča napolnjena, obrtni izdelki pa so se s težavo plasirali na trgu.

Usnje za svoje izdelke so dobivali od ustanovitve ceha od domačih »kužnarjev«, ki so bili za tiste razmere specialisti za predelavo govejih in svinjskih kož v usnje. Domači vaški kužnarji pa so dobili konkurenta onstran Mure, ker so čevljarji posegali po usnju na desni strani reke Mure. Ko so okrog leta 1880 ustanovili v Ljutomeru veliko usnjarno Sini-goj, so turniški čevljarji kupovali usnje tam. Ko pa je prišel v Turnišče veletrgovec Bader, so kupovali čevljarji usnje in druge potrebščine pri njem.

Kakor je opaziti, je organizacija ceha začela propadati leta 1880. S tem ni povedano, da ceh ni več obstajal, temveč od takrat naprej niso več natančno izpolnjevali cehovskih pravil. Propad ceha pospešuje tudi mojstrski egoizem. Ceh obstaja še danes. Toda ta ceh ni več tisti, ki je bil prej. Danes je simbolična naloga ceha le ta, da opravlja dolžnosti pri pogrebu svojih članov in njihovih družin. Po drugi svetovni vojni so v ceh sprejemali tudi člane, ki niso bili čevljarji. Ti so bili nekako podporni člani, ki so ceh finančno podpirali. Zapiski iz cehovske knjige nam kažejo, da je bil zadnji član sprejet v ceh leta 1960.

Na tabeli je prikazan izpisek iz cehovske knjige, ki prikazuje število na novo sprejetih članov od leta 1942 do 1960 in plačevanje članarine.

Leto	Število novih članov	Članarina
1942	5	3 pengö
1943	3	3 pengö
1944	—	3 pengö
1945	4	30 din
1946	4	30 din
1947	1	50 din
1948	2	100 din
1949	2	150 din
1950	—	150 din
1951	4	200 din
1952	3	200 din
1953	4	200 din
1954	7	200 din
1955	1	250 din
1956	2	250 din
1957	2	300 din
1958	3	300 din
1959	2	300 din
1960	1	300 din

Po letu 1960 se članarina vzporedno z gibanjem cen počasi dviga. Ta izpisek iz cehovske knjige je dokaz, da se je ceh v Turnišču dolgo obdržal. Čevljarski ceh pa bi verjetno še počasneje razpadal, če ga ne bi popolnoma uničila razvijajoča se industrija v vasi.

Ceh je v začetku pomagal do neke mere k razvoju vasi, saj so člani ceha mnogo potovali v druge kraje ter se vračali domov vedno z novimi idejami, saj so drugod videli mnogo novega in so te novosti prenašali na domačo vas. V industrijskem pogledu pa je ceh zatiral vsako novo stvar, ki bi lahko škodovala obrtnikom, razen tega pa je bil preveč pod vplivom cerkve, s katero sta se skupaj bojevala za iste cilje.⁷

Čevljarsko-industrijski obrat »Planika« v Turnišču je končal že tako mrtvo delovanje ceha. Iz nekdanje ročne cehovske obrti se je danes v Turnišču razvila moderna obutvena industrija. Tovarna je začela delovati v Turnišču zato, ker je bilo v Turnišču in njegovi okolici mnogo čevljarjev. »Planika« je sprejela v službo večje število čevljarskih pomočnikov in mojstrov, ki so bili prej združeni v ceh. Ti čevljarji pa se v industrijski proizvodnji niso tako obnesli, kot je bilo pričakovati.

Prvi obrat Planike v Turnišču

Industrijski kombinat Planika — Kranj, TOZD tovarne obutve v Turnišču

Vzrokov za to je več. Niso bili vajeni dela s stroji. Ob ustanovitvi so bili čevljarji nekaj časa na preizkušnji. V tem obdobju so se seznanili z delovanjem strojev in se učili ročnega dela na papirnatih izrezkih. Že takrat so se opazile težave pri delavcih. Prejšnji mojstri in pomočniki so se prej naučili dela, kot pa na primer delavci, ki se prej niso ukvarjali s čevljarstvom. Takih pa je bilo mnogo. Toda po preizkušnji se je stvar spremenila in sedaj vidimo, da so tisti delavci, ki se prej niso ukvarjali z obrtjo, boljši, medtem ko so stari čevljarji mojstri in pomočniki nekoliko razočarali. To je znamenje, da se je sistematično začetniško učenje bolj obneslo kot stari način dela, ki se ne more tako hitro spremeniti. Skratka hiter skok iz majhnih delavnic v tovarniške prostore se pozna pri kvaliteti proizvodov oziroma izdelkov.

Vsak delavec je ob vstopu v tovarno moral opraviti neke vrste preizkušnjo, pokazati je

moral ročno spretnost (oblikovati žice v razne predmete in razne oblike) ter pokazati psihološko sposobnost.

S pomočjo tovarne »Planike« se je Turnišče dvignilo na gospodarskem, kulturnem in na drugih področjih. Vas je dobila nove zdravstvene prostore. Zelo se je dvignila delavnost mladine, zaposlene v tovarni.

OPOMBE

1. Cehovska knjiga, Turnišče 1770. — 2. Cehovska pravila, potrjena in podpisana od cesarice Marije Terezije leta 1770. — 3. Prisega članov ceha je napisana v prekmurskem narečju. Hrani jo tajnik ceha Turnišče. Napisana je bila leta 1856. — 4. Prisega cehmeštra je napisana v prekmurskem narečju leta 1860. — 5. Zapisniki ceha, Turnišče. — 6. S cehovskimi svetilniki spremljajo člani ceha svojega umrlega člana na njegovi zadnji poti še danes. — 7. Stefan Nemec, ustna in pismena izjava, Turnišče.

LJUBLJANSKI MOSTOVI V DRUGI POLOVICI 19. IN V ZAČETKU 20. STOLETJA

DAMJAN PRELOVŠEK

»Slovenec je po naravi velik racionalist — ljubi znanost, manj pa umetnost. Ima veliko dobrega okusa, razume in ceni zlasti visoko umetnost, toda je ne potrebuje«, je potožil arhitekt Jože Plečnik prijatelju Alfredu Castellizu.¹ Zgodovina ljubljanskega stavbeništva v preteklem stoletju povsem potrjuje umetnikove besede, ki zadenejo glavico žeblja še posebej pri taki arhitekturni nalogi, kot je zidava mostov glavnega mesta Kranjske. Mostovi spadajo v inženirsko stroko, hkrati pa zahtevajo tudi določen posluš za monumentalno oblikovanje in so zato tudi povezani z delom arhitekta. Okus naročnika lahko dobro spoznamo po tem, v kakšni meri zadovolji omenjenima zahtevama, oziroma kako potroši zanje namenjeni denar, ki so ga varčni mestni očetje pri gradnjah vedno zelo skopo odmerjali. To zadnje pa je imelo tudi svojo pozitivno plat: Ljubljana je tako dobila dvoje tehnično izredno naprednih rešitev, ker se ni odločila za dražjo in preizkušeno zidavo iz kamna. Bivši Čevljarji most je povečal slavo Auerspergovih livarne v Dvoru pri Žužemberku, Zmajski most pa je pri nas prvi široko odprl vrata železobetonu.

Ljubljancani so svoje sedanje mostove postavili v devetnajstem in v začetku dvajsetega stoletja. Kako pa so že do srede preteklega stoletja zamenjali lesene brvi čez Ljubljano, je v Kroniki opisal dr. Valenčič,² mi pa se ustavimo pri osrednji povezavi obeh mestnih bregov, pri Čevljarstvem in pri Špitalskem mostu, katerih lesene opornike je močno poškodovalo nihanje reke zaradi osuševalnih del na Ljubljanskem barju v dvajsetih letih. Nekaj časa so nameravali namesto obeh mostov postaviti le enega, ki bi stal v sredi in bi povezoval tedanji Kongresni trg z Ribjo ulico. Lastniki hiš, ki so jih nameravali podreti, so s preveliko odškodninsko zahtevo onemogočili nameravano podjetje in obnova obeh mostov je ostala še vedno najcenejša rešitev.³ Iz leta 1830 se nam je ohranilo več različnih projektov inženirjev deželne stavbne direkcije,⁴ ki pričajo o dokajšnji tehnični razgledanosti njihovih avtorjev. Predlogov je bilo veliko, od preproste brvi, lesenega mostu, klasične kamnite konstrukcije z enim ali več oporniki pa do visečega verižnega mostu, kot ga je zasnoval ljubljanski okrajni inženir Simon Foyker. Verjetno so tedaj tudi že mislili na možnost